

EL PENEDÈS DURANT LA DOMINACIÓ SARRAÏNA: TOPONÍMIA I HISTÒRIA

MIQUEL CASELLAS I PORCAR

Aquest treball analitza l'etimologia de diferents topònims del Penedès amb un possible origen àrab; al mateix temps, s'exposen altres possibles interpretacions sobre aquests. A través d'aquestes restes toponímiques hi ha la intenció d'esbrinar com estaria estructurat el Penedès durant la dominació islàmica.

L'autor, en aquest treball, ha intentat deixar clares algunes interpretacions etimològiques de mots d'origen àrab, les quals sovint porten a confusió.

EL PENEDÈS DURANT LA DOMINACIÓ SARRAÏNA: TOPONÍMIA I HISTÒRIA

INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

El Penedès, des d'un punt de vista geogràfic, comprèn des del massís del Garraf fins al riu Gaià i de la mar Mediterrània fins a un conjunt de serralades que l'envolten pel nord, com ara la serra d'Ancosa. Administrativament, correspon a les comarques de l'Alt Penedès, Baix Penedès i Garraf; Vilafranca del Penedès, el Vendrell i Vilanova i la Geltrú són les seves respectives capitals comarcals.

El Penedès, durant la dominació romana, pateix un fort procés de romanització per la seva proximitat a Tarraco i per estar creuat per la Via Augusta, entre altres causes de menor importància. Les invasions bàrbares no varen alterar les condicions d'aquesta zona.

És l'any 711 quan el maula Ṭāriq b. Ziyād amb uns 7.000 homes segons els historiadors,^(13, 37) encara que Ibn al-Kardabūs, al s. XII⁽³²⁾ ens digui 12000, la major part dels quals eren berbers, arriba a la península Ibèrica; els historiadors havien acceptat que aquests van desembarcar a Algesires, però Joaquim Valivé Bermejo⁽¹⁾ ha donat noves hipòtesis i afirma que ho van fer més a l'est, concretament a Cartagena. L'any següent Mūsà b. Nuşayr va arribar a la península Ibèrica amb uns 18000 homes, la majoria àrabs. Tots dos contingents anaven ocupant la Península fins que, en ser cridats els seus caps a Orient pel califa al-Walid, van deixar el comandament de les noves ocupacions al fill de

Mūsà b. Nuṣayr, 'Abd al 'Azīz, el qual va ocupar Tarragona i Barcelona al voltant dels anys 712-713. El més segur és que no hi trobés gaire resistència i que el Penedès es sotmetés sota un pacte de capitulació, al contrari del que va succeir a Tarragona, la qual, en oferir resistència va ser destruïda i saquejada. Durant uns 80 anys, que comprendrien el període que va des de la seva conquesta, segons Balaña⁽¹³⁾ durant els anys 712-13, fins que Barcelona és conquerida per Lluís el Pietós (801), el Penedès podia gaudir d'una relativa tranquil·litat, i així podem trobar algun nucli de fundació islàmica.

L'any 801, amb la conquesta de Barcelona pels francs, desapareix aquesta «tranquil·litat» de què gaudia el Penedès i es converteix en un lloc amb molts terrenys erms i quasi deshabitat,^(35, 36) on eren freqüents les incursions sarraïnes, com era freqüent als llocs de les marques.

A partir del 911 apareixen diversos castells i dominis (Olèrdola, Subirats, Santa Oliva) que indiquen una estructuració molt precoç de la regió, sota l'alt domini dels comtes de Barcelona i la participació directa del monestir de Sant Cugat del Vallès. El sistema que feien servir per la repoblació era lent però bastant segur, construïen o reconstruïen castells destruïts i al seu entorn formaven petits nuclis de població i, en cas de perill, els seus habitants es refugiaven al castell. Aquests pobladors gaudien de molts avantatges a l'hora de pagar impostos. El centre militar d'aquesta «reconquesta» fou Olèrdola, fortificada el 929. L'escomesa d'al-Mansūr contra Barcelona (989) desbaratà la primitiva organització, però es reféu tot seguit i s'accentuà el caràcter militar i defensiu. El 987 fou nomenat governador del Penedès Galí, establert al castell de Sant Martí, que estengué la colonització als canyars i estanys de Calders. Malgrat tot, la repoblació del Penedès es veié retardada per les escomeses islàmiques i pels diferents interessos que hi jugaven (casa vescomtal de Barcelona, els Santmartí, els bisbes de Barcelona i el monestir de sant Cugat). Això fa que la repoblació no prengui força fins a mitjan segle XII, després de la invasió almoràvit. Els nombrosos piets entre els «reconqueridors» desembocaren en l'acció independentista de Mir Geribert, que s'arribà a intitular príncep d'Olèrdola (1041-58).

TOPONÍMIA ARÀBIGA AL PENEDÈS

Em proposo de fer un repàs dels possibles topònims àrabs o mossàrabs del Penedès. Recolliré les distintes interpretacions etimolò-

giques que han estat proposades pels diferents estudiosos i hi afegiré la meua, si s'escau. Seguiré la transcripció de la *Gran Enciclopèdia Catalana* i no només consideraré els actuals municipis (per ordre alfabètic), sinó que inclouré les partides de terreny, masies o altres noms de lloc que m'interessin per al meu estudi.

Alt Penedès

AVINYONET

Avinyonet. Pere Balaña⁽¹⁴⁾ creu que prové de l'àrab vulgar «Abin Junèt», derivat de l'àrab clàssic «lbn Junàid», nom propi de persona.

Moreu Rey,⁽²⁾ basant-se entre d'altres coses en un document de l'any 1359, on apareix Avinyó sense el sufix «et», i en un altre de l'any 1553, on ja figura la forma actual, creu que aquest topònim és un trasllat del provençal Avinyó, «potser per influència dels monjos de sant Víctor de Marsella, que escamparen la devoció de Santa Maria d'Avinyó en els segles XI i XII». El sufix «et» s'ha afegit al topònim principal quan hi ha hagut necessitat de posar un nom a una població més nova i menys important que aquella de la qual deriva: en el cas d' Avinyonet, la dificultat de la pronúncia ha exigit intercalar una «n» epèntica per unir Avinyó amb el sufix «et».

Cantallops. En època medieval trobem variants com «Cantalo-bos», «Cantalupis» o «Cantalupos».

Segons Moreu Rey,⁽²⁾ «canta» és una arrel cèltica de significat proper a pedra.

Josep Mª Inglès⁽²⁵⁾ proposa l'ètim «Cantalupos», com el lloc on canten els llops; també es pot considerar «Lupos» un antropònim que fa referència als propietaris del terreny.

Segons l'Alcover Moll,⁽³⁾ Cantallops està format per l'imperatiu de «cantar» més el substantiu «llops».

En no estar gaire d'acord amb aquestes interpretacions, penso que també seria possible pensar en la paraula àrab «qaṭa'a», amb la pèrdua de l'«ayn» final. La forma resultant «qaṭa», per etimologia popular desenvoluparia una «n» entre la «a» i la «ṭ» (donat que la gent, més tard, no entendria aquest terme) i aquest fenomen es veuria afavorit pel fet

d'anar aquesta «n» seguida d'una «t» emfàtica. Pel que fa al substantiu «llops», penso que aquest seria d'origen llatí; Cantallops significaria, doncs, «terra de llops», o, com apunta Josep Mª Inglès,⁽²⁵⁾ podria designar l'antropònim «Llop», que serien els propietaris del terreny; cal assenyalar que aquest topònim està en un lloc on en trobem d'altres d'origen àrab. Al terme municipal d'Olerdoia, hi trobem el topònim Vila-dellops amb el mateix significat.

Les Cabòries. Joan Coromines⁽⁴⁾ diu que cabòria prové del verb «encaboriar».

El diccionari Alcover-Moll⁽³⁾ escriu que és una deformació de l'hebreu «Qabala», amb el seu significat de «ciència mística».

Segons Mn. Margarit i Tayà,⁽²⁶⁾ «cabòria» seria la contracció de «cava» i «boreas», donant a «cava» el sentit de fondalada i al segon terme el de vent del nord; això donaria «cabòria», amb el sentit de «forat o el coll de la tramuntana».

Possiblement hi hagi per a aquest topònim encara una altra interpretació: crec que podria haver derivat de l'àrab «qabar» que vol dir tomba. Per un procés de velarització (o «tafhím», com es diu en àrab) s'arribaria a «qabor», i ja dins l'àmbit romanç es formaria el plural en forma fe-menina.

CASTELLVÍ DE LA MARCA

La Múnia. L'any 1068 figura «almunia» i en diversos documents posteriors conserva la mateixa grafia. Fa uns pocs anys va ser canviat l'article àrab pel català.

La majoria dels estudis assenyalen el seu origen àrab (del terme àrab «al-muniyya», amb el significat de «finca amb hortes i jardins»), però, segons Epalza,⁽¹⁰⁾ a al-Andalus, almenys fins al s. XI, tenia un significat polític, i designava la residència campestre de l'autoritat regional o comarca.

FONT-RUBÍ

La Maçana. Moreu-Rey⁽²⁾ afirma: «El de la Maçana o Massana (altre nom antic o dialectal de poma), amb un reguitzell de noms de lloc: La Maçana, Maçanes, etc. d'explicació i discutida. Després de l'examen de llur situació alguns d'ells semblarien termes vials».

És possible veure en aquest topònim una altra interpretació etimològica: possiblement ve del mot àrab en plural «mašāni 'a» que vol dir fortaleses o construccions. D'aquest terme àrab la lletra «'ayn» s'hauria suprimit i ens queden dues vocals, una d'oberta i una de tancada, i segons Corriente⁽¹²⁾ aquest tipus de relació l'àrab andalusí, el resol amb una simplificació en una sola vocal i quedaria «masana», com passa en altres casos del dialecte andalusí, dins un fenomen de simplificació de l'àrab clàssic. Aquest topònim és comú a altres indrets de Catalunya. Al costat d'aquest nom de lloc, trobem Guardiola, que vol dir «lloc de guardia», en diminutiu, i que indica la possibilitat que hi hagués alguna mena de fortalesa que els musulmans feren servir per defensar-se del perill cristià; tenim, doncs, dos topònims, un amb un possible origen àrab i l'altre amb un origen llatí; probablement, fan referència a dues construccions contemporànies i situades molt a prop una de l'altra.

GELIDA

L'any 998 consta «Gellita», l'any 1041 «Gellida», el 1063 «Gellita»; més tard trobem «Gillida», «Gelida», i fins i tot l'any 1143 trobem «Geliga». Com es pot veure, des d'un bon començament no hi ha una forma gaire clara, encara que descansa principalment en una base consonàntica «g i d» amb canvis vocàlics.

Ramon Puigcorbé⁽⁶⁾ diu que ve de la locució llatina «Aqua Gelida», amb la pèrdua de l'apel·latiu «Aqua», conservant la grafia culta «Gelida» la qual designa «aigua gelada», com passa en el topònim Caldes que ve de «Aguas calidas». El problema està en la posició de l'accent, si «Gelida» és una paraula esdrúixola en llatí, com pot ser que no hagi esdevingut «Gelda»? Aquest problema, Puigcorbé el resol basant-se en la tendència que té el català a rebutjar mots esdrúixols, sobretot en la parla dels il·lustrats, en aplicar la llei del mínim esforç. Aquesta teoria ve corroborada per la grafia medieval documentada, on sovinteja el mot «Gelida» amb doble «l» «Gellida», «Gellita», «Gellito».

Moreu Rey⁽²⁾ creu que potser és un nom pertanyent al grup dels indicadors de temperatura, com ara Aiguafreda, Aiguagelida, etc.

Mn. Margarit i Tayà⁽⁷⁾ dona dues hipòtesis sobre el topònim, amb un origen llatí: en la primera el fa provinent d'un adjectiu derivat del verb «vigilo» o «vegilo». En l'altra, fixa el seu origen en l'adjectiu «velitatum».

Segons Joan Coromines,⁽⁸⁾ té un origen àrab, provinent del mot

«ğalīd», que vol dir gel; aquest ètim àrab passaria a «ğelīd» per un fenomen de palatització, tan freqüent en l'àrab andalusí.

Pere Balaña⁽¹⁴⁾ creu que ve de l'àrab «Jalīda», i voldria dir «(la població) gèlida, freda». Asín⁽⁵⁾ rebutja el seu origen àrab.

Segons Barceló,⁽³⁵⁾ aquest topònim té l'origen en l'assentament berber dels Banu Gellidasen, l'epònim dels quals era un tal Gellid; el sufix «assen» és un sufix pronominal força freqüent en els noms col·lectius berbers. La forma «Gelid-a» seria el resultat de l'arcaisme «Gellid», sense les marques definitòries del substantiu, i el sufix «-a» mitjançant el qual l'àrab produeix noms col·lectius tribals.

LA GRANADA DEL PENEDEÈS

La grafia que trobem més en els documents antics és «Granata»; la trobem entre l'any 998-1181 i ens apareix «Granada» l'any 1199, 1198, 1194, però «Granata» encara apareix en documents posteriors.

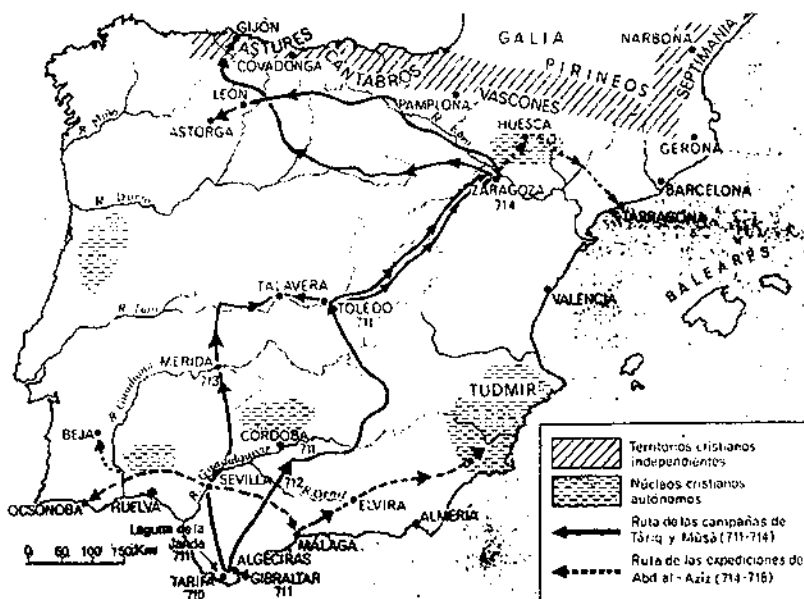
Ramon Puigcorbó⁽⁶⁾ afirma que és gairebé segur que de 920 o 950 a 1003 hi hagué bastit un castell en el terme que ara anomenem la Granada. Aquest castell fundat pels musulmans esdevingué cristià quan els cristians se'n apoderaren, ho era l'any 1003 quan la invasió sarraïna arruïna Olèrdola i en aquest mateix any els invasors s'apoderaren del castell de la Granada i el destruïren.

Joan Coromines⁽⁸⁾ inclou la Granada entre els topònims d'origen àrab.

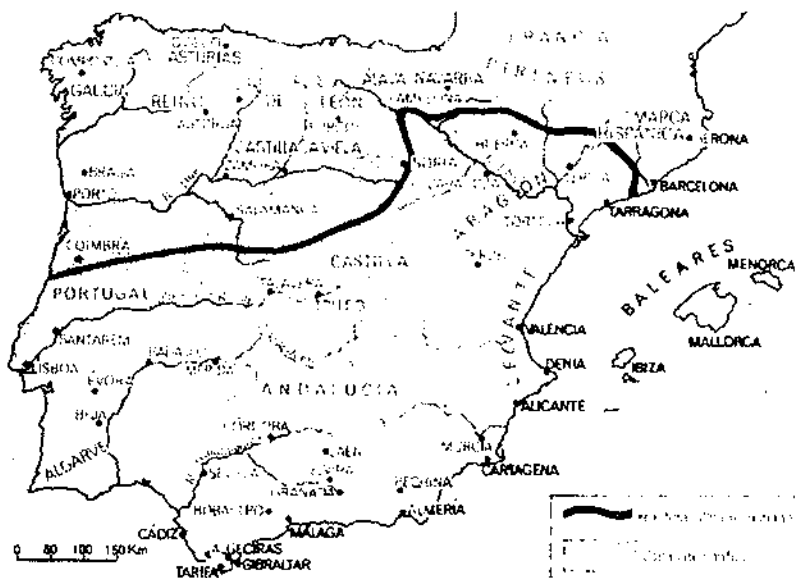
Mn. Margarit Tayà⁽⁷⁾ opina que és el nom d'una font de Barcelona transportat al Penedès pels seus repobladors.

Pere Balaña⁽¹⁴⁾ creu que ve del llatí «grana» més el sufix «ata», i voldria dir «que produeix gra: fèrtil».

El possible origen àrab d'aquest topònim no vol dir que sigui una paraula àrab, sinó que era el nom d'una ciutat propera a Elvira (predecessora de Granada) anomenada Granada, de la qual els sarraïns agafaren el nom, l'arabitzaren i l'hi donaren a una ciutat fundada per ells mateixos; més tard, aquest topònim, el feren servir per designar altres viles conquistades o fundades per ells, com és el cas de la Granada del Penedès. El seu significat és el de «la Vermel·losa»; en castellà i en català trobem «grana» amb el significat de «color vermell»; segons Coromines,⁽⁴⁾ prové del mot llatí «granum».

La conquesta musulmana a principis del segle VIII.

L'emirat de Còrdova al segle IX.

MEDIONA

Tenim diferents grafies d'aquesta vila; entre 977-1031 trobem «Mediona», «Midionensis». Andrés⁽²⁷⁾ ens diu que apareix «Mediona», «Mendiona», «Madiona».

Joaquim Cases Carbó⁽²⁸⁾ diu que aquesta paraula estaria formada pel substantiu àrab «madīna» més el sufix llatí «dunum» que significa «pujol»; d'aquesta manera, en un principi ens trobem «Medina dunum», això donaria «Medina unum», i aquesta forma donaria «mediona una», d'aquí passariem a «Medina ona» i, definitivament, ens donaria el nom tal com el coneixem avui.

Ramon Puigcorbó⁽⁶⁾ diu que la primera part en comptes de «Mediona» seria «Medio», al qual cal afegir el sufix «dunum»; tindria un significat de «muntanya del mig». Ell troba difícil acceptar el pas de «dunum» a «unu» i d'aquí a «ona», i en comptes de Medina hauria donat «Medina-du».

Salvador Sanpere⁽⁹⁾ diu que ve del basc, per contracció de «mendi», que donaria «medi». Aquest substantiu vol dir muntanya, al qual se li afegiria el sufix «ona», que vol dir lloc.

Barceló,⁽³⁵⁾ igual que Pere Balañà,⁽¹⁴⁾ creu que Mediona té el seu origen en l'assentament en aquest indret d'una tribu berber, «Madyúna», profusament documentada a al-Andalus des de la conquesta i que justament va fer nombrosos assentaments a la part oriental d'al-Andalus i a les Illes; aquest assentament penedesenc seria el més septentrional d'al-Andalus.

Joan Coromines⁽⁸⁾ creu que és un topònim que prové de l'arrel àrab «madīna», que vol dir ciutat, vila.

Moreu-Rey⁽²⁾ inclou Mediona en una llista de topònims que porten el sufix «-ona, -one», de significació col·lectiva, que els romans varen afegir a noms pre-llatins de moltes ciutats: Ausona, Barcelona, Tarragona, etc.

SANTA MARGARIDA I ELS MONJOS

La Ràpita. No hi ha cap dubte del seu origen àrab; ve de l'arrel «rāḇita». La «b» es converteix en una consonant sorda per influència del dialecte andalusí. Trobem altres ràpites al territori peninsular com ara Sant Carles de la Ràpita, una al terme de l'Albiol, una a Balaguer, etc..

La Bleda. Moreu-Rey⁽²⁾ ens dóna tres possibilitats:

Del llatí «blita», que fa referència al vegetal que tots coneixem.

Bleda i Balada marquen una residència important, o una petita aglomeració al seu voltant, un poblet.

Un nom relacionat amb la construcció: bleda pot ser «lloseta».

Epalza⁽¹⁰⁾ creu que aquest topònim no és pas el vegetal sinó el terme grec «balat», que vor dir «llosa», i el llatí «pallatium», que significa «palau», passat a l'àrab «balāt» i «bālata», que es fa servir per a designar una via important i, també, les posades d'aquestes vies, amb pretensió de palaus. Tindria el mateix origen que correspon al camí de la Plata que ens trobem a Extremadura. La gent, en no entendre el topònim originari, el més segur és que d'una forma més o menys inconscient, l'adaptessin a una cosa que els era més familiar.

Mosqueroles. Moreu-Rey⁽²⁾ afirma «Els llocs coberts de molsa i molt protegits dels sol solen portar el nom de Mosquera, Les Mosqueres, i potser Mosqueroles; amb el mateix significat de 'muscu', 'muscaria' que en llatí significa 'molsosa'».

Ramon Puigcorbó⁽⁶⁾ afirma que Mosqueroles és una variant de la paraula llatina «musca», amb el significat de mosca, amb el sufix plural «oles», i igual que Cerdanyola és un exemple de topònim viatger, car ambdós es troben al Vallès, d'on els repobladors els portaren cap el Penedès.

Epalza⁽¹⁰⁾ creu, amb reserves, que pot venir de la transformació de l'àrab «Mu ' askar», amb el significat de «campament militar». Trobem altres indrets amb el mateix nom, com ara a Albinyana.

El Pelud i El Pelat. Segons Epalza⁽¹⁰⁾ tenen el mateix origen que la Bleda i segurament indicarien per on passava la Via Augusta. El seu origen està en l'arrel àrab «bilat», i aquesta arrel dóna Pelud i Pelat per una transformació semàntica per homofonia.

La Bovera. Segons Epalza⁽¹⁰⁾ ve del mot àrab «buayb», que indica petit pas de muntanya. Això coincideix amb el lloc, ja que està en un pas de les muntanyes del massís del Garraf. També va patir una transformació semàntica per homofonia.

TERRASSOLA I LAVIT

Lavit. Segons Coromines,⁽⁶⁾ l'etimologia de «la Vit» és «illam vitem», «cep de vinya».

Puigcorbé⁽⁶⁾ afirma que aquesta grafia no es troba documentada; si, en canvi, «ipsa vite». L'etimologia de Lavit, cal basar-la en dues possibles aglutinacions del nom comú «vite», bé amb l'article «illa», i així sortiria «Lavit», o bé amb l'article «ipsa», que donaria la variant antiga, «çavit». Segons Barceló,⁽³⁵⁾ el seu origen és un assentament àrab, els Banu Labid, àrabs hilaliens, esmentats per Ibn Khaldun, els quals podien haver immigrat a al-Andalus amb els grups primerencs, encara que Ibn Hazm no els esmenta com a immigrants.

TORRELLES DE FOIX

La Mussara. És un topònim del qual s'ha discutit molt els seus orígens. Coromines⁽⁶⁾ diu que té un origen àrab.

Moreu-Rey⁽²⁾ segueix el mateix camí, dient que és un dels noms que donen fe de la intervenció de la mà de l'home sobre l'aigua i la vegetació; té el significat d'«arbreda».

Margarit Tayà⁽⁷⁾ diu que ve del llatí «muscus», i concretament de «muscaria», que és la pedra que porta la molsa.

VILAFRANCA DEL PENEDEÈS

Girbals. Francesc de Borja Moll⁽¹⁶⁾ ens diu que ve del nom propi «Gairebal», que vol dir «audaç amb llança», que després passa designar un lloc.

Jo opino que ve del mot àrab «ğabal», que vol dir muntanya, el qual fa un plural «ğibāl»; la dental sonora «r» apareix per influència de l'oclusiva sonora «b»; aquest és un fenomen que a vegades succeeix en el dialecte andalusí.

El Baix Penedès

ALBINYANA

La primera citació que trobem és «Albignana», de l'any 1010; a

partir d'aquí ens trobem diferents variants del topònim, com «Albina», «Albinana», «Abinnana», fins a arribar a 35 grafies diferents.

Respecte al seu origen etimològic tenim dues versions diferents:

La primera ens diu que seria un arabisme que vindria de l'àrab «binā» i tindria una forma de plural «bina'na», amb el corresponent significat de «construccions», «edificacions»; perfectament podia fer referència a una sèrie d'edificacions que els musulmans haguessin trobat quan hi van arribar, al voltant del 713; en aquesta versió, hi trobem Mas i Perera,⁽³³⁾ el qual afirma que té un origen àrab, ja que «sarraïns construïren alqueries i fortificacions», entre les quals «hom esmenta La Ràpita, L'Almúnia, Albinyana ... Alinyana, Calafell». Aquesta teoria està corroborada per la presència, al voltant de Tomoví, d'un altre topònim amb un possible origen àrab com és una partida de terreny anomenada «el Catà», que segurament vindria del mot àrab «qata'a», indicant també «partida de terreny».

L'altra versió ens diu que seria un topònim d'origen llatí; Moreu-Rey⁽²⁾ apunta que seria un trasllat d'un nom geogràfic italià, potser lligur, ja que no troba documentat el topònim llatí «Albinus», que és el que donaria «Albinianus». Asín⁽⁵⁾ tampoc creu que sigui un arabisme encara que comenci per l'article àrab «al». Balañà⁽¹⁴⁾ creu que ve del llatí «Albiniana», gentilici derivat d'«Albinus» i és un nom propi de persona.

Hi ha una hipòtesi, bastant original, donada per Aladem,⁽³⁴⁾ que afirma que Albinyana prové del sànscrit «ayguà» que vol dir «aigua».

CALAFELL

L'any 999 ens trobem «Calaphell», l'any 1036 «Kalafell» i també «Kalef», l'any 1180 ens trobem l'actual nom «Calafell».

Moreu-Rey⁽²⁾ diu que és un diminutiu de l'antropònim «Calaf», el sufix romanç «ell» actuaria com a diminutiu del mot àrab.

Salvador Sanpere⁽⁹⁾ afirma que ve de l'àrab «qala'a» que vol dir castell. L'aspiració de la «a» final per pronúncia vulgar donaria una «f». Aquesta aspiració és una mica difícil d'explicar.

Barceló⁽³⁵⁾ creu que ve de l'arrel àrab «qa'la», i identifica aquesta construcció amb el «qa'la» que hi ha a prop de Calafell poble, anomenat popularment Casalot d'en Viola, que ha estat classificat com a columbari romà, però no ens dona cap explicació pel sufix «fell».

Balaña⁽¹⁴⁾ creu que ve de l'àrab «khalaf», que és un antropònim o potser de «qàlaf», amb el seu significat de port de muntanya, més el sufix diminutiu llatí «ellu».

Jo m'inclino a pensar que ve de l'antropònim àrab «jalaf», al qual se li ha afegit un sufix diminutiu «ell». El pas de la «j» a «c» no és difícil d'explicar, ja que passa en altres paraules com passa en el mot àrab «jaliifa», el qual dóna en català califa.

CUNIT

És un topònim que presenta molts problemes per als estudiosos per saber quin és el seu vertader origen etimològic.

Griera⁽²³⁾ creu que el seu origen està en el participi llatí «cognitu», del verb «cognoscere», més el sufix «it». Manca, però, justificar l'explicació de com la forma adjectiva-participal «cognitu», aïllada, pot donar nom a un lloc concret i precís.

Balaña⁽¹⁴⁾ amb moltes reserves apunta que ve de l'àrab sense donar-nos el mot originari àrab.

EL MONTMELL

Moreu-Rey⁽²⁾ afirma, en parlar de noms col·lectius de vegetació variada: «Mata (Matella, La Matella, Matamala, Mataplana, Matarrodona i potser Montmell (Monte Madel, al s. XII) i Maella) és un indret reduït, i ben delimitat, poblat d'arbres, o d'arbustos d'una mateixa espècie. En una altra pàgina el situa dins una llarga relació d'antropònims llatins amb l'acotació «Monte Macellum s. X».

Ramon Puigcorbó⁽⁶⁾ creu que ve de «montmall»; «mall» es convertí en «mell» per una debilitació vocàlica en la parla popular.

Dalmau⁽¹⁹⁾ i Solé Caralt⁽²²⁾ segueixen aquesta teoria i també es troben amb un «monte macellum».

El diccionari Emot⁽²¹⁾ ens dóna aquesta forma «macellus, a, -um» com a diminutiu de «macre, -cra, -crum», amb un significat de «magre, sec, àrid»; per tant, la juxtaposició «monte macellum» hauria de voler dir «muntanya seca, àrida». La transformació fonètica que explica el pas de «macellum» a «mell» és a través de la forma «mail», que evoluciona a «mell».

Alcover⁽³⁾ creu que ve de «monte macelli» i considera «macelli» com un nom propi d'home en comptes d'un nom comú amb el significat abans explicat.

Josep M⁹ Inglès⁽²⁵⁾ dona la seva opinió, tot dient que «macellum» vol dir «carnisseria» i voldria dir «muntanya de la carnisseria», referint-se a la mortaldat haguda en una cruenta batalla (reconquesta?), semblant al sentit de Valldossera; es basa en un document de l'any 974, en el qual el bisbe Vives de Barcelona, amb el consentiment del comte Borrell, dona una carta de poblament, ja que el castell havia estat enderrocat per les hosts sarraïnes.

Balañà⁽¹⁴⁾ creu que ve del mot àrab «masāl», que vol dir «un lloc per on les aigües corren».

SANT JAUME DELS DOMENYS

El Gateil. És una partida de terreny dins el seu terme municipal, que suposo d'un origen molt similar al de «catà» d'Albinyana (vegi's *Albinyana*). Si bé l'única diferència és que aquí se li hauria afegit el sufix romanç «ell».

SANTA OLIVA

L'únic dubte que hi ha és la incerta procedència del nom, bé d'origen germànic, o bé d'origen llatí.

Albaigès,⁽¹⁷⁾ igual que Moll,⁽¹⁶⁾ creu que és un topònim llatí relatiu al fruit de l'olivera.

El Dic. Alcover-Moll⁽³⁾ apunta que sembla venir d'un nom germànic personal que efectivament apareix documentat en el s. IX amb les formes «Oliva», «Oliba» i «Olivanus», però probablement és d'origen llatí.

Balañà⁽¹⁴⁾ apunta que ve del mot àrab «hulāiwa» amb el significat de «lloc de les aigües dolces».

El Garraf

CASTELLET I LA GORNAL

Les Massuques. És una partida de terreny dins aquest terme; segons Moreu-Rey⁽²⁾ és un derivat despectiu de mas.

Epalza⁽¹⁰⁾ diu que és una contracció de l'àrab «manzīl 'uqaib», que voldria dir «posadeta de la pujadeta». Des del meu punt de vista sembla un significat una mica forçat, encara que consideréssim «'uqaib» com el plural d'àligues, el seu significat no sembla del tot aclaridor.

OLIVELLA

Moreu-Rey⁽²⁾ creu que és un derivat d'olivera.

Moll⁽¹⁶⁾ el cataloga com un diminutiu d'oliva; relacionat amb aquest topònim està Solivella, la qual ens apareix amb una grafia d'aglutinació de l'article salat «sa», el qual ve del llatí «ipsa».

Balaña⁽¹⁴⁾ creu que ve del mot àrab «ulīwa» que vol dir enlairat, més el sufix llatí «ella», i tindria el significat de «turó petit».

Jafre o Jafre. És un topònim pertanyent a aquest terme municipal. Segons Alcover-Moll,⁽³⁾ seria un topònim derivat de l'antropònim germànic «Jofre».

Ignasi Mª Muntaner,⁽²⁹⁾ Moll,⁽¹⁶⁾ Balaña⁽¹⁴⁾ creuen que prové de l'antropònim àrab «ga far».

Crec que és possible que «ġa 'far» no sigui un antropònim, sinó que sigui un nom comú amb el significat, segons el diccionari del professor Corriente,⁽²⁰⁾ de «pou ample». El Madoz⁽¹⁸⁾ (vol. 10 pàg. 574) ens diu: «El terreno es casi todo montañoso, pedregosos y de secano, y aunque con algún escaso arbolado de pinos y mata baja, lo constituyen en mucha parte rocas y pedregales». També afegeix que hi ha vuit cases. Crec que és molt possible que aquestes cases fessin servir l'aigua d'algun pou d'aigua naixent o avenc per les seves necessitats. El terreny no era planer i els dificultava els moviments amb animals i estris per traginar l'aigua. Aquesta font d'aigua probablement ja era coneguda pels habitants musulmans del Penedès, Així d'aquesta forma «ġa 'far», per un fenomen de paletització de la «a», segons Corriente,⁽¹²⁾ passaria a «jafer», i per metàtesi donaria «Jafre o Jafra»; el problema del pas de la «ġ» a «j» es pot explicar per la pronúncia iemenita que en els primers temps es donava a aquesta «ġ», com la nostra «g» de gat; d'aquí, per evolució pròpia dins el romanç, passaria a «j». Crec que Jafre és més correcte que Jafra per la tendència que té l'àrab andalusí a palatalitzar la «a», en certs casos, convertint-la en «e» o fins i tot en «i». És molt possible que el seu origen fos àrab i ens indiqués la situació d'un pou d'aigua naixent en aquells temps. Això ve corroborat per l'existència de la Riera de Jafra al mateix terme municipal.

EL PENEDEÈS DURANT EL DOMINI SARRAÍ

Aquest capítol està basat en la seva major part en hipòtesis, ja que les fonts històriques quasi no en parlen. A través de la toponímia i a partir del treball de Mikel de Epalza⁽¹⁰⁾ intentaré de dibuixar l'estructura d'aquesta comarca del Penedès durant el domini sarraí.

Com hem dit abans, el domini sarraí del Penedès durà aproximadament des de la seva conquesta —712-13, segons Balañà—⁽³⁰⁾ fins al 801; quan aquest any els cristians conquereixen Barcelona el Penedès es converteix en la marca o frontera entre cristians i musulmans i es converteix en un terreny pràcticament deshabitat;⁽³⁵⁻³⁶⁾ els primers intents de repoblament no els trobem fins a començament del s. X, però no és fins a mitjan s. XII quan la repoblació pren força a causa de les incursions sarraïnes.

Els diferents topònims que trobem aquest indret ens indiquen que possiblement durant aquests anys el Penedès gaudia d'una estructura comarcal, amb un cert caire defensiu per la seva situació avançada; amb la seva ràpita, la seva «muniya», els seus llocs de guaita envers el perill exterior, les seves vies de comunicacions essent la majoria d'origen romà, etc.

El nucli principal d'aquesta «comarca» estaria situat més o menys en la línia divisòria entre les actuals comarques del Baix Penedès i de l'Alt Penedès i Garraf. És un lloc bastant planer, creuat pel riu Foix i per la riera de la Múnia, amb un clima suau mediterrani; coincideix aproximadament amb els termes municipals de Castellví de la Marca, Santa Margarida i els Monjos, Olèrdola, Banyeres del Penedès, Castellet i la Gornal.

Aquesta zona central estaria formada per la residència del governador, probablement Olèrdola, que encara conserva el seu nom d'abans del domini sarraí, així, com també ruïnes dels temps dels ibers. La seva situació geogràfica la converteix en un bastió molt difícil de conquerir, cosa que també és aprofitada en l'època de la «reconquesta» per convertir-la en punta de llança d'aquest fet.

No gaire lluny es troba la Ràpita, que seria, segons Epalza,⁽¹⁰⁾ «un dels llocs de recés espiritual per a complir amb l'obligació militarista de l'esforç virtuós en el camí de Déu»; aquesta opinió contrasta amb l'opinió d'altres estudiosos, com ara Dolors Bramon,⁽³¹⁾ la qual desmitifica en

certa manera aquest to espiritual que Epalza li dóna i més aviat creu que és un lloc de defensa i guaita envers els cristians; opino que serien fortaleses de caire defensiu davant el perill cristià, que servien de refugi en cas de perill, i quan aquest desapareixia tornava a fer el paper de mesquita major.

Molt a prop de la Ràpita trobem la Múnia, un lloc on el governador i altra gent devien anar a descansar i a gaudir de la natura; és un lloc planer per on passa el riu Almúnia.

Molt a prop de la Múnia hi ha dos topònims que fan referència, segons Epalza,⁽¹⁰⁾ a l'existència d'algun camí o pas; aquests topònims són el Pelud, el Pelat i la Bleda, que al·ludeixen al lloc per on passaria la Via Augusta, en aquest mateix sentit de via de comunicació la Bovera designa un pas de muntanya pel massís del Garraf.

El topònim de Mosqueroles, segons Epalza,⁽¹⁰⁾ vol dir campament, i és molt possible que s'originés com a conseqüència de l'establiment d'algun exèrcit a les ordres del governador per protegir-se del perill cristià.

A la comarca del Garraf, i dins el terme municipal d'Olivella, Jafré és segurament un topònim d'origen àrab, que podria fer referència, al meu entendre, a algun pou d'aigua naixent o avenc; això ve corroborat per l'existència de la Riera de Jafrá dins el mateix terme municipal.

En llocs més allunyats d'aquest centre trobem alguns topònims que possiblement són d'origen àrab, com, per exemple, Cantallops, el qual, com hem assenyalat, podria dir «terra de llops», i designaria un hàbitat de llops, o potser fa referència al cognom «Llop» i designaria un terreny propietat d'aquesta família.

Molt a la vora de Cantallops, les Cabòries potser fa referència a algun tipus d'enterrament de temps preislàmics; no crec en un enterrament musulmà, ja que està massa allunyat del centre i, en el poc temps de la seva estada, no és probable que anessin a enterrar els seus morts massa lluny.

Més cap al nord i entre muntanyes trobem la Maçana; deuria ser alguna petita fortalesa situada en un terreny per tal de vigilar la plana de perills exteriors. A prop, hi ha el poble de Mediona, situat en una vall, el qual té un possible origen en un assentament berber allunyat del centre «comarcal», tal com apunta Miquel Barceló;⁽³⁵⁾ la gent d'aquest poble

devien fer servir aquesta fortalesa per refugiar-s'hi. Un altre assentament berber podria ser Gelida, segons Barceló.⁽³⁵⁾ Aquests dos assentaments berbers ens indiquen que aquests s'havien de conformar amb els terrenys que els àrabs no volien, i per això ens els trobem allunyats d'aquestes terres més fèrtils i planeres que els àrabs havien convertit en el centre «comarcal».

Un altre cas paral·lel de guaita, però més cap al sud, el constitueix el castell, o construcció similar, d'Albinyana, possiblement també d'origen àrab i que podria haver servit per controlar aquest nucli de població, a més a més de vigilar la Via Augusta i la Mar Mediterrània.

A la costa es troba Calafell, i el seu castell també tindria un caràcter defensiu davant atac marítim; el seu nom sembla indicar que deuria ser construït per un tal Jalaf.

Al sector nord del Penedès trobem la Granada. Possiblement el seu origen és un castell construït pels musulmans davant el perill cristià. Aquest centre «comarcal» devia estar protegit pels quatre cantons: a l'est pel castell de Calafell, al sud pel castell d'Albinyana, a l'oest pel de la Maçana i al nord pel de la Granada.

Hi ha altres topònims que fan referència a la natura, com la Mussara, que ens indica «l'arbreda», o a accidents geogràfics, com el topònim Girbals, situat dins el terme municipal de Vilafranca del Penedès. És també molt possible que tingui un origen àrab, ja que aquestes muntanyes estan molt a prop d'aquest nucli de població àrab del Penedès. L'altre topònim que ens resta és les Massuques que, segons Epalza,⁽¹⁰⁾ vol dir «posadeta de la pujadeta». Ho veig una mica forçat i crec que l'origen d'aquest topònim encara està per trobar. Hi ha un topònim que Epalza⁽¹⁰⁾ estudia, Can Sa Chella, en el seu estudi de la toponímia del Penedès. Ell hi creu veure un origen àrab provinent de l'arrel «sahla», la qual donaria Chella. Ho veig un xic difícil. Mentrestant, estem a l'espera del nou llibre del professor Joan Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, amb noves hipòtesis i solucions que ens obrin altres camins en la investigació toponímica i històrica.

NOTES

- (1) VALLVÉ BERMEJO, Joaquín, *Nuevas ideas sobre la conquista Árabe de España*, Madrid 1989, Publicat també a «Al-Qantara», 1989, Discurso leído en su ingreso en la Real Academia de la Historia.
- (2) MOREU-REY, Enric, *Els nostres noms de lloc*, Moll, Mallorca 1982.
- (3) ALCOVER-MOLL, *Diccionari Català, Valencià, Balear*, 10 vols., Moll, Palma de Mallorca, reedició de 1980.
- (4) COROMINES, Joan, *Diccionari crític, etimològic i complementari de llengua catalana*, Curial-la Caixa, Barcelona 1981.
- (5) ASÍN PALACIOS, Miguel, *Contribución a la toponimia árabe de España*, Madrid-Granada 1940.
- (6) PUIGCORBÉ I TICÓ, Ramon, *Toponímia Penedesenca, assaig etimològic*, 2 vols., Institut d'Estudis Penedesencs, 1985-1986.
- (7) MARGARIT I TAYÀ, Antoni, *Origen històric de Gelida a la llum dels seus topònims en «programa de la festa major»*, Gelida 1984.
- (8) COROMINES, Joan, *Estudis de toponímia catalana*, 2 vols., Barcino, Barcelona 1966 i 1970.
- (9) SANPERE I MIQUEL, Salvador, *Un estudi de toponomàstica catalana*, Alvar-Verdaguer, Barcelona 1880.
- (10) DE EPALZA, Mikel, *Toponímia àrab i estructura comarcal: El Penedès. Butlletí interior n. XXX de la societat d'onomàstica catalana*, Barcelona 1991.
- (11) FONTS I RIUS, Josep Maria, *Cartas de población y franquicia de Catalunya*, C.S.I.C., 2 parts en tres volums Barcelona-Madrid 1969 i 1983.
- (12) CORRIENTE, Federico, *A Grammatical sketch of the spanish arabic dialect bundle*, Instituto Hispano-Arabe de cultura, Dirección general de relaciones culturales, Madrid 1977.
- (13) *Manual de Historia de España*, 4 tomos, Tomo II Edad Media, Edit. Espasa Calpe, Madrid 1989.
- (14) BALAÑA I ABADIA, Pere, *Els noms de lloc a Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1990.
- (15) COROMINES, Joan, *Onomasticon Cataloniae*, en premsa.
- (16) MOLL F. DE BORJA, *Els llinatges catalans*, Moll Raixa, vols. 40/42, Palma de Mallorca 1959.
- (17) ALBAIGÉS I OLIVART, Josep Maria, *Diccionari de noms de persona*, edit 62, Barcelona 1980.
- (18) MADDOZ, Pacual, *Diccionario geográfico y estadístico de España*, Madrid 1847.
- (19) DALMAU, Rafael, *Els castells catalans*, 6 vols. en 7 toms, Barcelona 1964-1979.
- (20) CORRIENTE, Federico, *Diccionario Árabe-Español*, Instituto Hispano-Arabe de cultura, segunda edición, Madrid 1986.
- (21) ERNOT, A, *A Dictionnaire Etymologique Langue Latine*, 3 ième edition. Grand Lorraine Encyclopédique Vol.5, Paris 1962.

- (22) SOLÉ CARALT, J., *La Bisbal Històrica*, 2^a, 1940.
- (23) GRIERA I GAYA, Antoni, *Gramàtica Històrica del Català antic*, Barcelona 1934.
- (24) BOFARULL I TERRADES, Manuel, *Origen dels noms geogràfics de Catalunya*, Millà, Barcelona 1991.
- (25) INGLÈS, Josep Maria, *Miscel·lània Penedesenca*, pàgs. 33-34, 1978.
- (26) MN. MARGARIT I TAYÀ *Revista Olerdulae*, n. 15.
- (27) DE PALMA, Andrés, *Apuntes para una historia*, Barcelona 1946.
- (28) CASES CARBÓ, Joaquim, *L'Assaig de Paleontologia Lingüística Catalana*, Barcelona 1929.
- (29) MUNTANER, Ignasi M^a, *Butlletí intern de la societat onomàstica*, n. XIV.
- (30) BALANÀ I ABADIA, Pere, *Crònica Política de la Pre-Catalunya Islàmica. Episodis de la Història* 291/292, Rafael Dalmau Editor, Barcelona 1992.
- (31) BRAMON, Dolors, *De ràpites catalanes: La institució islàmica del ribat, Serra d'or*, núm. 359, novembre 1989, Barcelona.
- (32) MAILLO, Felipe, *Ibn Al-Kardabus, Historia de Al-Andalus*, Akal bolsillo 169, Madrid 1986.
- (33) MAS I PERERA, Pere, *Vilafranca del Penedès*, Barcelona, 1932.
- (34) ALADERN, Joseph, *Diccionari Popular de la Llengua Catalana*, Barcelona, 1904.
- (35) BARCELÓ, Miquel, *Assentaments berbers i àrabs a les regions del Nord-Est de l'al-Andalus: El cas de l'Alt Penedès (Barcelona)*. Col. La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'occident Crétien. Publications de la Casa de Velázquez, Série Archéologie XV, Universidad Zaragoza, Madrid, 1991, p. 89.
- (36) MICÓ I MILLAN, Joaquim, *Població pre-comtal al Penedès*, Miscel·lània Penedesenca XVIII, 1993, pàgs. 189-208, Institut d'Estudis Penedesencs.
- (37) MONTGOMERY WATT, W., *Historia de la España Islàmica*, Alianza Editorial, Madrid 1986.